

ÖÖD TÄHISTAVAD AJAVÄLJENDID EESTI MURRETES, ÜHIS- JA KIRJAKEELES

EVA VELSKER

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse substantiivide adverbistumist ning sõnakategoriate piirijuhtumeid konkreetsete ajaväljendite näitel. Vaatluse all on *öö-* ja *ööse-*tüvelised vormid eesti murretes, analüüsitud materjal pärineb eesti murrete elektroonilisest korpusest. Seejärel on uuritud, millised arengud on toimunud tänapäeva eesti keeles. Käsitletakse *ööse-*vormide kasutust ühiskeeles. Lisaks vaadeldakse põgusalt kirjakeelset kasutust ning seda, kui sobivaks ja kirjakeele normidele vastavaiks peavad *öö-* ja *ööse-*vorme keelekasutajad.*

Võtmesõnad: morfosüntaks, sõnaliigid, murdeuurimine, leksikaliseerumine, eesti keel

Sissejuhatus

Artiklis käsitletakse substantiivide adverbistumist ning sõnakategoriate piirijuhtumeid konkreetsete ajaväljendite näitel. Vaatluse all on *öö-* ja *ööse-*tüvelised vormid eesti murretes, analüüsitud materjal pärineb eesti murrete elektroonilisest korpusest.¹ Näited on artiklis esitatud murde-korpuses kasutatud lihtsustatud transkriptsioonis. Seejärel on uuritud, millised arengud on toimunud tänapäeva eesti keeles. Käsitletakse *ööse-*vormide kasutust ühiskeeles (ühiskeele all on siinkohal mõistetud kirjakeelest vabamate normidega keelevarianti, mida kasutatakse igapäevases suhtluses). Lisaks vaadeldakse põgusalt kirjakeelset kasutust ning seda, kui sobivaks ja kirjakeele normidele vastavaiks peavad *öö-* ja *ööse-*vorme keelekasutajad.

* Artikli valmimist on toetanud ETF-i grant 5968.

¹ Vt www.murre.ut.ee (12.02.2006).

Substantiivi ja adverbi piirimail

Kui praktilises töös on vaja määrata sõnaliigilist kuuluvust, puutume õige pea kokku segasevõitu piirijuhtumitega. Sõnaliikide piirid ei ole teadagi aredad – näiteks adverbid ei eristu järgalt substantiividest, mitmed adverbid seonduvad käändekategooria liikmetega (eelkõige kohakäänetega), on olemas adverbidega analoogilisi vormipaare, millel on nominatiivivorm ning seega ka muud käänded (EKG I: 25). Määr- ja kaassõnad on sageli kujunenud substantiivist, ja liikumist ühest kategooriast teise, vormide kinnistumist või lisandumist võib jälgida tänapäevalgi.

Substantiivi käändevormi kujunemist (konkreetses tähendusega) adverbiks võib vaadata leksikaliseerumisena: vorm kinnistub iseseisvaks sõnaks, tähendus täpsustub ja muutub konkreetsemaks. Vormi sisemine struktuuri hägustub, seda ei saa enam käsitleda analüütiliselt, lähenemine muutub holistiliseks (vt Lehmann 2002, leksikalisatsiooniteooriast põhjalikumalt Brinton, Traugott 2005).

Kui kirjakeele osas on enamasti olemas kokkuleppeline liigitus sõnaraamatutes vms, siis murrete puhul võib sõnaliigilise kuuluvuse määratlemine olla problemaatilisem. (Sõnaliigituse probleemidest eesti murrete korpusel vt ka Lindström jt.) Rohkesti tekitab probleeme ajaväljendite määratlemine: kas tegu on substantiiviga või võib vormi pidada juba adverbistunuks. Üheks kriteeriumiks on eristumine muust paradigmat, sel juhul võib seda lugeda adverbiks. Eristumist võiks määratleda ka kasutuskonteksti järgi – näiteks esineb sõna *päev* partitiivikujulisena (*siss nuu lõnnuva jälleq `päivä e `kaknuva `er`nit ja* (Rõn)), kui ajahetke väljendatakse ühe sõnaga; kui aga on vaja kasutada sõnaühendit, on *päev* genitiivis (*aiglade jahh jahh tõise päevä kolmanda päevä `tul`li `perrä* (Rõn)). Selle põhjal võiks kolmandavärtelist *päivä* pidada adverbiks, mis võib-olla kujunenud vanast essiivist.² Oluline on ilmselt ka kasutussagedus: kui käändevormidest on valdav üks, ajamääruslik, viitab ka see võimalikule määrsõnastumisele.

Ajaväljendite hulgast tõusevad esile õist tegevusaega märkivad *ööse* ja *öösi* (ning neist tuletatud käändelõppudega vormid). Seletust *se-* ja *si-*elemendiga adverbide tekkele on pakkunud Paul Alvre (1978), ühtlasi

² Täna selle märkuse eest Evar Saart ja Karl Pajusalu, ühtlasi tänan ka kõiki teisi leksikaliseerumise seminaris osalenuid kommentaaride eest.

annab ta ülevaate nende vormide esinemisest vanas kirjakeeles ning esitab taustaks ka murdevorme.

öösi-tüübi päritolu on Alvre arvates taandatav *ne*-lise *ööne*-kuju mitmuse instruktiivile **õsin*. Geminaadiline variant *öössi* võib olla muud päritolu või saanud mõjutusi *ööse*-, *öösse*-tüübilt. Niisiis on *ööse* ja *öösi* kaks erinevat tuletustüüpi (*päize* ja *päizi* seevastu on vaid häälikulised variandid). Muutelõputa vormidest on tuletatud muud vormid (*öösiks*, *öössiks*) (Alvre 1978: 150).

ööse-vormi tekkele ühest seletust ei ole pakutud. Geminaadiliste vormide tekkimist seletades toetub Alvre vadja keelest registreeritud vormidele *yöseissi* ja *özēssi* ning peab võimalikuks, et eesti *ööseks*-vormis on teise silbi vokaal olnud pikk ning see on andnud tõuke geminaadilise tüübi tekkeks. *se*-elemendile seletust otsides on õigemaks peetud lähtuda vormidest, mille tüves on *-se* olemas: selline sõnarühm on *-ne* : *-se* noomenid, nende hulka kuuluvad nii adjektiivid kui deminutiivsed substantiivid. Seega on võimalikuks lähtevormiks adjektiiv *öine*. Võrdluseks on toodud ka murdepärased väljendid *hommikuzel* v *õhtusel* 'hommiku v õhtusöögil' *käima*. Teise võimaliku lähtevormina on pakutud deminutiivid ajaväljendeis, võrdluseks on toodud näiteks soome *yöseellä* v *yösellä*, lähtekohaks deminutiiv *yönen* 'ööke'. Näiteid deminutiivide kasutamise kohta ajaväljendeis leidub teisteski läänemeresoome keeltes. Niisiis haaratakse *ööse*-tüübi tekketausta temporaalsed sõnaühendid ja nende elliptilised edasiarendused. Sõnaühendis *öösel ajal* võis teise osise äralangemine anda elliptilise *öösel*, soome keeles võis samamoodi ühend *yöseen aikaan* anda pikavokaalse *yöseen*, kontamineerudes lähedase väljendiga võis see anda tõuke pikavokaalse tüübistiku sünniks. Nii võib siis ka eesti *ööse* olla vana illatiiv (< **õsehen*) (Alvre 1978: 151–154). Igal juhul võib arvata, et tegu on substantiivist (või adjektiivist) adverbiks kujunenud, leksikaliseerunud vormiga.

Ehkki *ööse*- ja *öösi*-vormid võivad olla erinevat päritolu, vaatan neid järgnevalt koos, vastandatuna substantiivsele *öö*-tüvele (viidates *ööse*-vormidele on niisiis silmas peetud nii *e*-lisi kui *i*-lisi kujusid). Ei saa siiski välistada ka häälikulise varieerumise võimalust, *ööse* ja *öösi* võivad esineda kõrvu ühes murdes, murrakus ja ka sama keelejuhi kõnes, ilma et need tähenduslikult erineksid. Võimalikust päritoluerinevusest hoolimata võib neid vähemalt hilisema keelekasutuse seisukohalt pidada ühe sõna eri variantideks.

Murded

Järgnevalt vaatlen *öö-* ja *ööse-*vormide esinemist eesti murretes elektroonilise murdekorpuse põhjal. Et tegu on kahe erineva tüvega, oli eesmärgiks selgitada, kuivõrd nende kasutus erineb, kuidas mõjutab seda lause tähendus ja kontekst. Murdekorpusesse sisestatud tekstides leidis 2006. a veebruari seisuga 209 *öö-* ja *ööse-*tüvelist vormi.

Viiel juhul esines *öö* nominatiivivorm subjektina, nt *ja=nüit tulõp sügisene üü nakkap 'külmettäma (Rõn), talvel *tuiskas *tuiskune üö õli (Lüg)*. Enamasti oli tegu ajamäärusega, mis võib väljendada toimumisaega (*ööse, öösi*), kestust (*öö otsa, kolm ööd*, ka ainult *öö* (genitiivis), nt *sielt sis *vietti jää *alla *vergut ja *pietti (.) üö siel (.) sis *vietti *välja ja *jälle sai kala (Jõe)*), korduvust (*iga öö, öösiti, öösi*).

Laiendamata kujul väljendab *öö* kestust (mitmuses nominatiivis, ainsuses genitiivis või nominatiivis (1).

(1)

- a. *sielt sis *vietti jää *alla *vergut ja *pietti (.) üö siel (.) sis *vietti *välja ja *jälle sai kala (...)* (Jõe)
- b. *sai rehi kuivaks sai (.) üö ja pääva `kuivand (.) sis (.) pere+mes läks `katsuma (.) et kui oli kuiv aeas kää `sisse alt (.) oli kuiv (Kei)*
- c. *jaa=ja siss (.) tei `väl`lä ka viil (.) üü ja päevä kyik` ma=ütl- (...)* (Ote)
- d. *`istund äga ööd ning päävad sääl ning kudund (...)* kaks räim võrkku nohh (...) (Khk)

Näites (1d) esinevat mitmuslikku *ööd ja päävad* võib pidada juba kinnistunud väljendiks, mis ei ütle midagi tegevuse tegeliku kestuse kohta, vaid annab edasi umbmäärast, pikaajalist tegevusaega.

Väljendverbiks kinnistunud on ka sõnaühend *ööd olema* 'ööbima', mida leidub nii põhjaeesti kui lõunaeesti keelealal (2).

(2)

- a. *sial ol'i üks kontsu+`gaupmes ol'i üöd (...)* (VJg)
- b. *siis=ta käänud siäl (.) ligi nädäl `päävi (.) aga üüüd õllud ikke (.) `Puuspa `Jakpil As`sikveren (...)* (Kod)
- c. *ja `ol`li vanal aal üüüd sääl jahh kool`i+maja mann (Rõn)*
- d. *nohh üüüd ol`t`i (.) koss `ütlem`i maija (.) koss talo+rahvass `vasta võt`t`iva (.) syss sait sääl üüüd ollaq (...)* (Plv)

Ei esinenud ühtegi näidet, kus koos verbiga *olema* esineks nimetavas käändes *öö*, eelmistele näidetele toetudes võiks arvata, et tähenduslik vahe on olemas – nominatiivne *öö* annaks edasi kestuslikku tähendust, partitiiv väljendis *ööd olema* seda ei rõhuta.

Lüganusest leidis ka väljend *ööd magama: pulma *pulma *kombed õlivad noh siis (.) *jälle (.) *tõusti üles *ninda ku ööd juo makatti ja siis *akketti *pruudi (.) *silmi pesemäje* (Lüg).

Kõige suurema osa materjalist moodustavad näited, kus adverb *ööse* võib *öösi* esineb omaette fraasina (ka nende häälikulised variandid, gemineerunud *öösse* ja *öössi*). Selliseid näiteid oli kokku 108.

Kuna murdeti võivad *e*-lised ja *i*-lised vormid esineda paralleelselt, on uuritud ka nende võimalikke tähenduserinevusi. Tähenduste eritlemisel ei saa enamasti piirduda ühe lausungiga, sageli on sõnavormi vaja vaadelda laiemas kontekstis, ent ka siis ei ole neid alati võimalik ühemõtteliselt tõlgendada. Näidet Otepää murdetekstist on võimalik tõlgendada mitmeti: *siss mina jälle lauli tälle=et (...) tsuu (...) et uni=t'siga `õllee tule `mõtsa `õllee (...) jahh (...) et kelle=männ=sa õllee (...) makkat üüse `õlle (...) ja=ss kedä ma=siss= 'ütli kelle männ ta=syss üttel' . üüse* võib siin olla tähenduses *öösi*, viidata korduvale tegevusele, seda on võimalik tõlgendada viitena öisele ajale üldse, aga on ka võimalik, et viidatakse konkreetsele (eelseisvale) ööle.

ööse/öösi võib siis tähistada üldisemalt öist aega (tegu on mingisuguse aja omadusega), tegevus võib toimuda mis tahes öisel ajal, mõnikord lisandub ka korduvuse varjund (3b). Näiteid on kogu Eesti murdealalt, nii *e*-lisi kui *i*-lisi vorme. (Siin ja järgnevalt esitatud lausetes on silmas peetud, et näiteid oleks esitatud kõigi murrete kohta, kus vastav nähtus esineb; kui murdes on kasutatud erinevaid vorme (kõrvuti *e*-line ja *i*-line kuju, geminaadiline vorm), on need samuti näidetena välja toodud.)

(3)

- a. *käige `rohkem oli see=et uni tikkub `peale öösse `kangest (.) poisigene (...) aga kess seda küsib* (Khk)
- b. *öösi sai magat sääl heintte pääl laus kui (.) kui me ööse ära olime=ja (...)* (Phl)
- c. *vari (.) *pressendist sai üle *tõemmattut (...) siis sie- siel *pressendi all sai üüse *puhkattut (.)* (Jõe)
- d. *päiväl *ikke noo mine pagan kuss=saa üöse (.) üöse=i nää juo (...) midägi (...) üöse=i nää (...) *luoma egä* (Lüg)

- e. *aga`õhta(.)`öösisis=ta köib mööda tuba(.)aga`päeva=ta magab (Mih)*
- f. *`üüsiju=es ess näe nagu=ja(.) (Hää)*
- g. *siss ol'i`jälle üks (...)säl'g ol'i(.)ja sis ommikku (...)jällegi nemäd käiväd`öösse(...) (Juu)*
- h. *vanast`mintti`lauba`õhtu õitsil tüdrukku=ja poisi viisive siss obese`väl`lä`süümä jälle(.)`üüse(...) (Krk)*
- i. *sis=ma`ol'li võõrast`tiinmän (...)siss=olli tsia+garjan (...)ja siss=olli(.)`üüserihel kahh (...) (Rõn)*
- j. *a Vereväst mäest iss`julgu`üüsi`kiäk'k'i`müüdä minnäq(.)sääl(.)`ol'l'i kyik`vana=ppagana=ja (Har)*
- k. *ku=maq viil`sääne kar'us's'ol'l'i=ja kar'ahh käve (...)siss(.)tuu suvõ käve`pikse`väega kõvastõ (...)käve nii(.)`päivä=ja`üüseka=kkäve=ja(.) (Vas)*
- l. *`üüseq(...)käve miig (...)hobõstõ mann (...)nohh kutsut't'i=õt öüt's'ihh (...)üttel'=et(.)`päivä siss tüüt`tet't'i=jaüttel`üüseol'l'i=siss (...)hobõs's'it koh=nä=siss sööd'iq (Se)*

Teisalt võib tegu olla spetsiifilise viitamisega: ööd käsitletakse kui mingit piiritletud ajaüksust või punkti ajateljel. Konkreetsele ajaüksusele viitavad juhtumid võib omakorda jagada kaheks: 1) viidatakse küll konkreetsele ööle, ent see ei ole identifitseeritav (näide 4), 2) kuulaja suudab konteksti põhjal toimumisaja täpselt tuvastada (näide 5).

(4)

- a. *mina olin`*ikke iga kord sie(.)kess`*linna lä-Pal'diskisse läks ja`*üösse tulime sialt (...)vahest olid tuuled`*vasta`*sai me kass(.)`*kella üheks koeu (Hlj)*
- b. **mutku niist(.)niist`*nalja`*tehti (...)`*tõrre=päald(.)`*trullitti`*ikke (...)`*üösepidid magama`*poistega`*piigu siis`*võetti`*kinni ja`*trullitti (Lüg) (jutustatakse ühest pulmast, mis toimub mitu päeva)*
- c. *siis(.)`aetti`öösse(.)sauna=`ahju tuli=ning(.)`kõõtti saun ära=ning`valge=ämarikkus`sauna=ning(.)`riide ning siis akketti(.)`pääle`palve+maea`vastu(.)`seerama (Khk)*
- d. *äi(.)miss=sest`kinni`panna (...)kui tuul`ööseviis`käkku see`pantti umigu`veetti`sirgeks (Käi)*

- e. *se inime on pime (.) üts sedäsi et (.) ja siis ku `öösse tuleb (.) näil ol'id eenä un'ikkud ol'id (...) ja temä pidi `laulma sedäsi (Juu)*
- f. *soppo saanal ei tõhi `kuija `üeldä (.) kul'i tuleb `üüs'i viib Jukko älä (Kod)*
- g. *kess `üüsi kell kaits=`teisku või üits `vaattama läb (.) se ol'li Iiva kivi lännu (.) tul'i `paistun säält (Krk)*
- h. *tua+boiss mõttelnu=t mis=ma tall tii ommettig=et ta mut sedäsi `järgi ei jättä (...) et ma tii tall üits vigur=et ma via ta essütsess sedäsi `üüse (...) ja sõss viinu ta essütsess ja sõss (Krk)*
- i. *no siss=e (.) siss=ä (.) jälle (.) no `üüse kona=me `mõisa tüüst tull'ime kell kümme=ja üits `tõistku `enne=ss saa konagi (Rõn)*
- j. *siss ol'l' sageli `nii+sugune lugu et et ol'i (.) nohh `üüse kohegi `tal'l'i `sisse mint hobenõ ärä võet=ja=ss `min't't'i edes'i (Har)*
- k. *ma=tle=t (.) tul'l'ide `üüs'i ülest (...) kellä ütte kattõ=`aigo jo tul'l'it' ülest=siss (.) `hyyr's'i sen=ka=koq lät's' lehm'ile `pandma ja tal'ittamma lät's'it (Se)*
- l. *a imä kottohh=tu mehe=imä üttel=kuq (...) kul'l'a latsõ (...) `naakku=i tälle `üüse ka `andma inäp=õt lat's'=omm nii hüä lat's' kottohh ütless annat kõttukkõsõ täüs (...) söße=ja omm (Se)*

Rühmade (3) ja (4) piir on üsna hägus, selgepiirilised on juhtumid, kus viidatakse konkreetsele ööle, ajale, mille kuulaja on suuteline konteksti põhjal tuvastama.

- (5)
- a. *tuli *jälle *uuesti a- *Aksis e tagasi (...) *üöse *kieras *tuule *maale=ja (.) *jälle tuli (Kuu)*
 - b. *ühe+gerra *läksime ommetti *väl'ja siit (.) lasime jälle (.) siit läksime *otse *Aksi *saare=*piale (.) nii+gauwa kui sinna *Ulgi+madalast *müöda (...) ja lasime *vergud *sisse ja *üösse (.) kagu+duul oli tugev ja *tas'sis (.) ära (.) keri tuli ja läks (.) *Aksi (Hlj)*
 - c. *ja siis *peigo+mes ja isä+mes *mendi siis (.) *üöse siis (.) kell kaks *tõist (.) siis *sinne ja üks=ja (.) *ninda *üöse siis *sinne (.) noo siis õlivad *jälle *kutsuttud juo *valmis siis nied (.) *kõsja+*viina *juojad (Lüg)*

- d. ning teised `vaattand et äi=tea miss=se=onn (.) kuidas nendel `teisses `otsas tuli põleb `öösse (...) aga selle `peale äi tulnd `keegi (.) et sääI midagi võib `juhtund `olla (Khk)
- e. ja koeral oli suur liha+dükk `kätte `anttud (.) nii=et koer `ööse ei `aukkund (Mih)
- f. jaa läksime e siis (.) `õhta ää (.) `öös'si (.) `öös'si `seis'ime koa sial metsa all teste juures nattukke `akkasime ommikku `jälle va-rem menema et saame varem laada+ `plat'si (Pil)
- g. aga lõppus tul'i `väl'ja `neskene as'i et (.) et tema kui tema käis `üösse ära seda (.) `tapmas (...) (VJg)
- h. pere+naine `är'kkun `üüse üless üttelnu sedäsi et illi mehekk=et (.) tä=miss ime sii omm=et mea ole täämppe ala `sittun (Krk)
- i. ja ma=tli=et `taivakke maa väsi kaa ärä=ja maa ole joba makka=ja (.) temä tulõp `üüse=ja (...) ja=nüit tulõp sügisene üü nakkap `külmettämä sattap maha=siss nakka mina nüit `vanna inemist säält koristama=viil (Rõn)
- j. ja siss=et tuu lät's' siss arq (.) siss pruud'i poole `tüt'r'iga mano siss `üüs'i ja=jätt (...) a tõõsõq koiraq siss (.) võt't'iq (.) pois'ikkõsõ vas's'õ= `ppäitse ärq (.) es'iq (Vas)
- k. ni las'i=kõik' `puhkamma ni las'i ma=ka pik'käle sinnä pan'ni `kuukkõsõ pääle (.) pää=ja (...) `üüse ol'l' rüä riiht pes'ti rüä riiht (...) kaij=et pää om `väega `haigõ (.) las'i nii sedä `muudu (...) tiijä=t ma es's' hinnäst=pitteh=ja üt's rinnahh tei `väega `haigõt (Vas)

Näib, et tähenduslikult tüvevokaal vorme ei erista: kui võimalikud on mõlemad tüvekujud, võivad need esineda sarnases tähenduses – kahes viimases Vastseliinast pärit näites (5j, 5k) on mõlemal juhul juttu konkreetsest identifitseeritavast ööst, kasutatud on aga kord *e*-list, kord *i*-list vormi.

e-lisi vorme tuli tekstides ette tunduvalt rohkem: 121-st lõputa vormist oli *e*-lisi 100, *öösi* kuju esines 21 korda. Enamasti esineb murderühmades mõlemaid, vaid kirderanniku murderühmas on ainult *e*-lisi vorme. Saarte murdes on valdav *e*-line kuju, esineb ka mõni *i*-line vorm (näites (3b) esinevad ühes lauses mõlemad). Läänemurdes on enam *öösi*-tüüpi, ent ka *e*-lisi vorme tuleb ette (vrd näitelauseid (3e) ja (5e) Mihklist). Keskmurdes esineb samuti nii *e*-list kui *i*-list kuju, samuti esineb

geminaadilisi vorme, nagu ka saartel ning kirde- ja rannamurdes. Idamurdest on näiteid väga vähe – on ainult üks *i*-line näide Kodaverest (4f), kui aga arvata juurde ka käändelõpuga vormid, tuleb ette ka *e*-list tüve (vt näide 7). Lõuna-Eestis on samuti enam kasutusel *ööse*-tüüp: ainult *e*-lisi vorme esines Tartu murde tekstides, Mulgi tekstides esines *e*-tüübi kõrval ka üks *i*-line vorm (4g). Ka Võru (ja Setu) tekstides on *e*-liste vormide kõrval mõnikord *i*-tüveline vorm (vrd näiteid 5j ja 5k, 4k ja 4l).

ööse/öösi võib niisiis kanda erinevaid tähendusi, märkida niihästi üldisemalt aja omadust kui ka kindlat ajaüksust. Seetõttu on ka mõistetav, et just lõputa tüvekaju on tekstides valdav. Muutelõpuga vorme tuli ette üsna napilt. Neljal korral esines adessiivikujuline *öösel* (6a–6d).

(6)

- a. *siis kui (.) *talvel (.) külm oli *pakkane siis sai *käidut jääl=ja ja siel *väikkeses *julla sies sai *üösel magattut kaa ja jää pial sai *oldut (Jõe)*
- b. *ja siis tämäl oli siin kodu üks (.) *haige isa (...) ja siis oli (.) *üösell (.) kesk=*üösel (.) laev *suures meress *ookkeani pääl (Kuu)*
- c. *jaa aga=s tema ol'i kaval ja `võt'tis üössel kontsu+`gaupme `saappad (.) pan'i `jalga (...) ja käis nennega (.) tegi selle tüö ära nijj=ett (VJg)*
- d. *aga muidu nüt nüüd `üüsel oll' külm nijj et (Ote)*

Antud näidete põhjal võib väita, et tähenduslikult ei eristu see lõputa vormidest: näidetes (6b) ja (6c) on tegu konkreetse ajahetkega, näites (6a) viidatakse öisele ajale üldisemalt.

Idamurde alalt pärineb üks ablatiivi lõpuga vorm (7).

(7)

peremes õl'i pääval `ves'kis (.) sulase `saat'tis siss `üösselt `ves'ki (...) a sulane õl'i uolettu ei käinud väl'jas `vaattamas jäi `tukku-ma mis=tal õl'i=ja (Trm)

Alvre (1978: 149) toob näiteid ablatiivilõpuliste vormide kohta Lõuna-Eestist, kus tähenduseks on 'öösiiti'. Näites (7) on tegu siiski konkreetsele ööle viitamisega.

Esines mõnevõrra ka translatiivikujulist vormi (8 korral), see võib väljendada nii kestust (8a, b, c) kui toimumisaega (*mis ajaks?*, 8d, e, f).

(8)

- a. *no ega pimedas ei nää=ju neid aeu+büüs ei näind muud *miski *märkki aga siss=e selle samuse (...) kui võrgud ***üöseks** said *põhja *lastud põhja *verkkudega olid märgid (Hlj)*
- b. *suure sitta korra pesen ära (.) ja siis panen `puhta vee külma vee `sisse **öösseks** ja=sis teise umigu siis võttan (.) võttan `kätte=ja (Hlj)*
- c. *`õhta (...) olime ise juures (.) **öösseks** panime ikka tule `pääle et mee nääme ning siss ommikku=ss läksime male siss (Khk)*
- d. *loomad söid kaa jahh neid `ikka (...) **ööseks** `antti `ikke `heina äi ole nii palju `jätkun (.) `antti `ikka `õlgi `ätte ja siis (.) siis tal oli `aega närida neid **öösi** (Phl)*
- e. *kella kattõ `aigu syss üteldäss joba (.) et nakka üü+maiija `ot `s `ma (.) kos=sinno `vasta `võettass (...) sääl **üüsess** ei `võetta (...) ja siin=ee (.) kurad `i (...) `Rakvere jao=päl (.) sääl ollõv ka *sään `t `s `it pere+meh `i=et vanast eij=olõ **üüsess** võet (...) aga nohh umm *sään `t `s `it `hul `igaane kakh (.) kess läävä (.) **üüsess** (.) ja `nakkase sääl syss (.) pere+rahvast `tapma (...) nigu siin üttele ilma `aigu ol `l (...) **üüsess** tul `l iva=ja (.) tap `p `iva inem `ise ärä=ja (.) võt `t `iva varandusõ=ja lät `s `ivä `jäl `k `k `i ke (.) minemä (Plv)*
- f. *minnä siss `võõt `t `i iks **üüsess** kakh näid no `tuud `i (Vas)*

Korduvust näitav vorm *öösiti* esines kolm korda, kusjuures kõik kolm näidet (9a–9c) pärinevad Eesti eri äärealadelt. Selle kõrval esines ka *e*-line tüvevorm *Mustjala* (9d) ja Juuru tekstides, kokku esines *ti*-adverbi 7 korda.

(9)

- a. *hällü=tegitijile vai kiigo=tegitijile jäll vaja (.) viis munna `anda (...) vot=siss=ko=no `poiskõsõ käve ni=sa **üüs it t i** õõ talla pit `t `i jäll (Se)*
- b. *tää tõi pesäst `vällä=ja (...) vee=piäl (.) eks=tä käib `poegega kuiva=piäl koa siis (.) **öösitti** `puhkamas=ja (...) ja (---) kui poead suuremas `lähtväd (Var)*
- c. *sai kõik (.) teha sinn ku (.) sulas+mies õlin vel=ja (.) siis sai kaa vahel ovestega *käija *ikke *õitsis (.) **üösite** (.) *süöttämas kuss paremb roht (.) roht ovestel õli ies ehk (Jõh)*
- d. ***öössetti** olime metsas (Mus)*

öösiti tähendus on selgelt piiritletav: selle abil viidatakse ööle üldiselt ja ühtlasi korduvusele. *ööse*-vormist eristabki seda kõige rohkem korduvusele osutamine; korduvust võib osutada ka *ööse*, ent see ei sisaldu sõnavormi enda tähenduses, vaid ilmneb pigem kontekstist. Samas on ilmselt just see, et *ööse/öösi* abil on võimalik väljendada hulka erinevaid tähendusi, olla põhjuseks, et muid vorme kasutatakse suhteliselt vähe.

Koos teise sõnaga, osana pikemast fraasist esineb enamasti *öö*-tüvi. Nii väljendatakse erinevaid tähendusi: korduvust võib märkida sõnaühend esikomponendiga *iga* (10).

(10)

- a. *emä *ikke käis oma emä käis siis (sie) iga üö õli *ikke *seltsist sis *ommikku sie *küttis *sauna ärä=ja* (Lüg)
- b. *aga ma=tli=t selle+päräst (.) egä üü ol'li nannu (...) edimält kui sii=je=e=e=e=mee õige tillukse oleme (.) egä üü olla sai Iiva mann jäll kell kaits=teisku tul'i (...) tul'i ollu säl* (Krk)

Kestust aitavad väljendada sõnad *terve* (11a, b, d) või *kõik* (11c), kaas-sõnad *otsa* (12a, b) või *läbi* (12c), samuti arvsõna (13a, b, d, e, f) või arvsõnaline asesõna (13c) koos partitiiviga.

(11)

- a. *üö (.) *terve üö jahh (...) siis=e (.) ühe+gerra *läksime ommetti *väl'ja siit (.) lasime jälle (.) siit läksime *otse *Aksi *saare=*piale* (Hlj)
- b. *kui=sa=p tõmma=nd see (.) sellel pole nõnda jõudu=nd (.) `terve öö sedasi `rassis (...)* (Khk)
- c. *ja=siss õõ tul'i `pal'l'õ siss **kyik'** üü=ttan'd's'it't'i=jaq (.) jaa õõ jälq (.) `juud'i tuut `viina mehe=kka=ja* (Se)
- d. *a tu=l'l' imä silmähh `naat't'e `rinda `tahtma (...) a `üüise terve üü lasõ=õss (.) õõ `maada (.) nu rinnast midäge=ess saa=ss* (Se)

(12)

- a. *jahh ja teesed (.) teesed olid üe=`otsa omal=khh oma laõvast kive `vällä ruokn* (Khk)
- b. *mies läks siis minu emä järele (.) *kutsuma emädä *siije (...) noh siis emä tuli=ja (...) siis *ikke üöd *õtsa nied uo- nied valud mind *piinasivad aga siis (...) *ommikku vast kell puol kuus *sündis poig* (Lüg)

- c. `akkasimõ `uattama kui `akkasid värävättest tulõma luõmad egäst kohast mede rugi=kuhjad põllal (...) **üed läbi** sai siis koo `õuwõ lasusõ vedädä (Khñ)

(13)

- a. *surma *riidetki õlivad *valmis ja *õmmeldud=et (.) et siis kui juo suren ja (.) s=õlin kaks vai **kolm (.) *päivä ja üöd** *ninda=tt (.) e mitägi e en *tiedänd maast ei (.) *taivast (Lüg)
- b. äga siiss maa akki soea=vee `patti tegema `soola `sisse ning (.) palava `patti **kaks ööd** säääl=ning (.) `paisumine `laskes maha=ning `andas `järke (Khk)
- c. ning kolm `tikku ristatti kaa (.) ning tõmmetti `seije (.) naba `pääle (.) **paari ööd** (.) siis oli=sede (.) `jälle `andas `järgä (Khk)
- d. siss õ (...) peimeq (...) teime ollõ=ja (...) kul'at't'id'i **kat's' üüd**=ja (...) kat's' `päivä kul'at't'id'i kuuhh (...) (Se)
- e. sõukke sinine leht oli selle `pääle kirjuttasid (.) panid jala `pääle (.) pidasid **ühe üöö** (.) `andas `järga (.) kadus ää (Khk)
- f. `pandi (.) ee `sinna `sisse jahud (.) ennem `apnema `seokke paras (.) `paksus (.) nohh **ühü päävä ja öö** `apnes (Var)

Toimumisaega on võimalik väljendada objektikäandelise sõnaühendiga, esikomponendiks tavaliselt järgarvsõna (12) (või numeraal üks), tähenduslikult on see identne adessiivse väljendiga (ühel ööl, esimesel ööl).

(14)

- a. siin ma=oll'i jälle `tüitrik (...) **tõsõ üü** oll'i rihi (.) **tõsõ üü** oll'i (...) nii (.) kotti+ `däitmine (.) `viidi `vil'lä (Rõn)
- b. sõss ess=ole muut+kuu (...) `kuurme (.) rügit parasil (...) ja `pantti üles (.) sie olli säääl **ütte üü** üleven (.) ja **tõine üü** `võetti maha `jälle (Hls)
- c. siss eq (...) kess jälle (.) miiss naese `võtnu (.) siss tuu pidänu vana `mõisa (...) `ärrä mann **ed'imäne üü** magama (Rõn)

Mõnevõrra võib tuvastada funktsioonide jagunemist öö ja ööse vahel: kestuse väljendamine on valdkond, mille jaoks ei ole võimalik kasutada ööse-tüve. öö näib kandvat enam aja üldisemat tähendust, ööse tähendus on kitsendatum, määratletum, samuti on võimalik ainult adverbiaalne kasutus. Ka vormiliselt on esmapilgul jagunemine selge: adverb ööse seisab lauses üks, sõnaühendis võib esineda öö. ööse esineb küll koos

nädalapäeva nimetusega, neid on võimalik aga ka lahku analüüsida, pida kaheks eri fraasiks (murretes on objektkäändeline toimumisaega väljendav määrus tavaline).

(15)

- a. *minu minugi *pulmad õli *peale *Appandikkus seal (.) *üöse *lauppa *üöse siis (.) kõhe *palju kõhe õli kõhe kess=seal (.) siis õli ilus aeg ja siis *õuwes *tantsisivad (Jõh)*
- b. *aga `un'tta oli seal (...) jälle (.) oli ühül=e (.) lauba `üüsi (.) ühü obuse varsal (.) olid siit lõuwa=alust suured raapsud aga jäi elama (Mih)*
- c. *ja ol' l' siss (.) olnu=ttimä nigu jaan' i+bäävä (.) `üüs' i inne jaan' i (.) no=jahh jaan' i+bäävä yks=`õkva jaan' i+bäävä (.) mm ee ee üü siss (...) ja tuu siss lät's' no=et kass jaan' i+dulõl' is' i siss=ess=olõ siin tuud jaan' i+dulõ kommõt viil olnuq (.) siin maal (Vas)*

Ent tulid esile ka mõned juhtumid, mis esitatud süsteemi rikuvad: tegu näib olevat ühilduva täiendiga ööse ees. ööse näib olevat enam-vähem samastatud substantiiviga öö, nii et võiksime neid vorme pidada ka substantiivi nominatiivi- ja genitiivvormideks.

(16)

- a. *ja (.) ja sie *üösse tuli jahh püha *üösse sie torm ja siis (.) kuus teist inimest *uppus är- oli old maas *korruga (Hlj)*
- b. *see rüi olnd pruut=paari pääl (.) esimese `öösse magada (...) see oln nii ea asi (Käi)*
- c. *ohh ni siis põlõttatti ühü `üese ää (...) inimest siss eij=olõ kes tuld tegid (...) umikku olid põlõn (Kh)*
- d. *et=külap va JJuak käib `tallamas=ee isa küll eij=`uskund=aga (...) isa läks üks=öösse üts mis=sis onn=et obune onn märg=ja (Jür)*
- e. *ommaq ärr=ja (...) võttat `vasta=ja (...) kaet `jär'gi näile (...) siss saa=õi (.) `maada tuu `üüse=ei siss piät kyy olõma mann (.) juurõhh (Se)*

Selgemalt ilmneks ühilduva täiendi olemasolu konkreetsete käänete kasutamisel. Üks näide elatiivikujulisest vormist pärineb Mustjala tekstist (17), mida võib ilmselt samuti tõlgendada ühilduva täiendina, ehkki

käändekongruents puudub. Sellisena viitab see substantiivilaadsele kasutusele.

(17)

*`pöörasime `ringi (.) läksime nii+ `gaugele kut Sauwera Sauweras
olid juba teise `üüsst poisid ees (.) üks tuli säält `vastu see=oli
üks s- soldat oli noor oli (.)* (Mus)

Ühiskeel

Kuidas on aga lugu tänapäeva eesti keeles? Substantiivi ja adverbivahele paigutub *ööse(l)* selgemaltki kui murretes. Kirjakeeles võib adverb *öösel* saada ette ühilduva täiendi (*igal öösel*), kõnekeeles esineb ühildumist kirjakeelest enamgi, samuti näib laienevat paradigma. Sellele, et adverbilist vormi *ööse* on võidud hakata võrdsustama substantiiviga, viitab ka Alvre. Murrete kohta on Alvre esitanud näite Harglast, kus *öösetüvi* kombineerub terminatiivi lõpuga (Alvre 1978: 149). Murdekorpuses seda vormi ette ei tulnud, küll aga võib täheldada käändelõppudega vormide esinemist kõnekeeles. Otsingumootoriga Google tehtud päring andis tulemuseks hulgaliselt käändelõppudega vorme, eelkõige pärinesid vormid võrgukommentaaridest ja foorumitest, mis peegeldavad ennekõike spontaansemat keelekasutust. Esinesid järgmised vormid.

(18) *öösele*

- a. Näksimist pole ka mõtet kaasa võtta – üle tee on kohe pood kust saad kõik vajaliku kätte. Kui just sünnitus **öösele** ei jää. (<http://woman.delfi.ee/baby/paevik/article.php?id=10271576&com=1>)
- b. Nüüd kui see valu on käes, hakati kohe mõtlema uuendustele ja upgreididele, üks suuremaid neist on plaanitud neljapäeva **öösele** vastu reedet. (<http://foorum.hinnavaatlus.ee/viewtopic.php?t=55170&highlight=&sid=5a3b7ac6fb13e81605e04c95f66ee2a9>)
- c. muidugi võib ju teha nii, et lükkame enamuse võistlustest pühapäevale ja laupäeva **öösele** (<http://www.idle.ee/foorum/viewtopic.php?t=4398&sid=c8378d08249baea6e5a11fefcaa7f410>)

Tähenduslikult kattub see vormiga *ööseks* (18b, c) või fraasiga *öö peale* (18a).

(19) *öösel*

- a. **Öösel** kella kolme ajal on see saade hea unepüüdja. (<http://forum.planet.ee/showthread.php?t=58848&page=3&pp=25>)
- b. Olen kuulnud soovitusi, et kui **öösel** üles ärgatakse, tuleks üles jäädagi. Vähemalt paariks tunniks (www.zone.ee/vikker/2004_12_01_vikker_archive.html)

Tähenduselt kattub *öösel* vormiga *öösel* – võimalik, et kasutust mõjutab murdetaus. Alvre toob näiteid lõunaeesti murretest (Alvre 1978: 149), elektroonilises murdekorpuses esineb üks näide Tormast (näide 7).

(20) *öösesse*

- a. Eelmine nädal pakuti sealt koormaid kõvasti ja masinatest oli puudus ning üldjuhul juurika kaupmehed hakkavad hilja tööle (sest ka õhtud lähevad hilja peale ja jutti **öösesse** välja) siis neid kätte ei saand. (<http://www.kalale.ee/sisu/NCw3NzU1MSwxNSwwLDE/>)

(21) *öösest*

- a. Alates **eile öösest** Ida-Virumaal maha sadanud vihm on elektrisüsteemidele palju probleeme tekitanud. (http://www.energia.ee/et/midauut?energiaviewer_folderid=374&energiaviewer_itemid=1298&energiaviewer_year=2003)
- b. Võrumaal on nii mõnigi küla veel **eile öösest** elektrita. (http://www.postimees.ee/110105/kommentaarikeskus.php?ARTIKKEL_ID=154804&TASK=KOMMENTAARID)
- c. muide.. **täna öösest** hakkas kuu uuesti kasvama. (http://voyag.blogspot.com/2005_03_01_voyag_archive.html)
- d. Meil on firmas Citinet ja ühendus puudus **laupäeva öösest** kuni esmaspäeva hommikuni (http://www.epl.ee/artikkel_241073.html&Com=1)
- e. **kolmapäeva öösest** alates olen maganud väga vähe. (http://www.hei.ee/main.php?p=blogz&search_from=65&order=&u=rahel)
- f. Minu jaoks hakkas aga taas väsimus võimust võtma, sest keisrilõikuse hirmus mul **öösest saadik** midagi süüa ei lubatud. (<http://pereklubi.com/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&t=2033>)
- g. Seal oli palju vaguneid, kuhu juba **öösest alates** oli inimesi vee- tud. (http://www.itismt.it/diario/estonia/viia_luik/ee.htm)

Murdekorpuses esines üks elatiivikujuline vorm (näide 17), see puudub aga “Väikeses murdesõnastikus”, võrguotsing seevastu näitab, et vorm on tänapäeval spontaanses keeles üsna produktiivne. Suurem osa näiteid on selleski rühmas pärit foorumitest, võrgukommentaaridest jms, peeldades seega vabamat ja spontaansemat keelekasutust, näide (21a) on võetud Eesti Energia ametlikult koduleheküljelt – niisiis on see ilmselt kirjutajale tundunud täiesti vastuvõetava kirjakeelse vormina.

(22) *ööseni*

- a. **Ööseni** raamatukogus (<http://www.sloleht.ee/index.aspx?id=90831>)
- b. miiss, olin 5 päeva hommikust **ööseni** töö! ja ei ole miskit kuulnud, mis torm, mis mis mis?? (<http://woman.delfi.ee/foorum/read.php?f=9&i=177654&t=177654>)
- c. Pidu kestab **ööseni**. (<http://trip.ee/node/4910>)
- d. .. need elasid mul kenasti laupäeva hommikust kuni **täna ööseni**, misjärel nad ära koolesid. (http://reptile.alkohol.ee/forum_viewtopic.php?10.1843.20)
- e. Tgl't kõlbavad kõik ajad alates reedest 22.00 kuni **pühapäeva ööseni**. (<http://foorum.hinnavaatlus.ee/viewtopic.php?p=810648&sid=36ae6368ef7d521ec8adfa88bd41e1f6>)
- f. NB! vahepeal me kokku pole saanud, sest tema tööpäevad kestavad mingi **poole ööseni** ja öösiti ma tavaliselt magan. (http://www.lapsemure.ee/forum_est/posting.php?mode=quote&p=18118&sid=1046054127c762871b718d416510f788)
- g. Suvel elan tihti põhjarannikul suvilas ja pean taluma mõnikord **hilise ööseni** kostvat müra, sest jetisõitjad näitavad oma oskusi. (http://www.epl.ee/artikkel_224972.html&Com=1)

Terminatiivseid vorme esineb üsna palju, näide (22a) pärineb kontekstist, mis eeldaks korrektset kirjakeelt – tegu on vahepealkirjaga SL Õhtulehe artiklis. Alvre (1978: 149) esitab ühe murdenäite Harglast, murdekorpuse tekstides terminatiivset vormi ette ei tulnud.

(23) *öösega*

- a. .. mul tädi uuel 406 pesukotil kylmus kah **öösega** kinni ja lahti saamisel oli jama kui palju (http://www.stretrace.org/old_forum/viewthread.php?tid=9006)

- b. jess, mul on **öösega** meeskonna enesekindlus tõusnud 2 pygalat (peloton.aegruum.ee/foorum/viewtopic.php?p=6868&highlight=&sid=d23b0ffdedcbccfe4f7ab6a985fb26c1)

Komitatiivi lõpu lisamine *ööse*-tüvele on võimalik, ent erinevalt vormidest *öösest* ja *ööseni* ei tajuta seda vormi veel neutraalsena, vaid pigem on tegemist (konteksti järgi otsustades) rõhutatult mängulise ja keele pii-re kompava sõnakasutusega. Siiski võib sedagi pidada märgiks paradigma laienemisest, mis lähendab adverbi substantiivile.

Kas tegu on siis juba pigem substantiivi või siiski adverbiga? Timo Haukioja (2000: 95–98) esitab neli testi, mille abil soome keeles määrata sõna asendit skaalal substantiiv-adpositsioon: 1) adpositsioonidele ei saa lisada atribuuti, 2) adpositsioonidel ei ole mitmust, 3) neil ei ole nominatiivivormi ning 4) neile ei ole võimalik lisada possessiivsufiksit. Samu kriteeriume võiks kohaldada ka kontinumile substantiiv-adverb ning (jättes kõrvale neljanda katse) ka eesti keelele. Adverbi ja substantiivivormi eristamisel on (ühilduva) täiendi kriteerium toodud välja nii eesti kui soome keele grammatikates (EKK: 133, ISK: 669). Nende katsete põhjal paikneb *ööse* vahepeal: atribuudi lisamine on võimalik, samuti leidub näiteid mitmusliku kasutuse kohta (need jäävad siiski üksikuks) (24).

(24)

- a. ja just tema on inimene, kellega ma tahan istuda 11. veebruari **öösetel** (öödel, öitel, jne) ja juua veini või metaxat ja kurta, kui jama värk see ikka on, et ma jälle vanemaks saan. <http://p2tiplika.kaheksa.com/?user=33&arhiiv=79>
- b. Sellest on vähe, et radiant on Perseuse tähtkujus. Mis ilmakaares see Ptähtkuju siis noil **öösil** on? (http://www.postimees.ee/090805/kommentaarieskus.php?ARTIKKEL_ID=173716&TASK=KOMMENTAARID)
- c. **Unetuil öösil** sa vähkremas süngis // kuid paremaks elu sul miski ei muuda. (http://www.hot.ee/ardisala/uued_luuletused.html)

Nominatiivivormi seevastu ei ole võimalik moodustada, küll aga on näiteid partitiivi kohta (25).

(25)

- a. oligi ju lubatud teisipäevaks ja vastu kolmapäeva **ööset** tormi .. (<http://foorum.msn.ee/showthread.php?t=59646&page=3&pp=25&s=>)

- b. Lõpetan praegu kirjutamise, õpin Ära, lähen pesema, ning üritan siis ikka enne kahte **ööset** magama minna (www.blogger.ee/?user=paanika)
- c. tere **ööset!** (http://www.starpump.ee/misc.php?action=search&page=13&srchuname=madm&filter_distinct=)

Nominatiivset kasutust takistab kindlasti adverbilise *ööse/öösi* olemasolu murretes ja kõnekeeles, seda vormi ei ole võimalik kasutada referentsiaalselt, kuna seda tõlgendatakse lauses adverbiaalsena.

Kirjakeel

Et uurida, kuidas tajuvad keeletarvitajad ühilduva täiendiga vormide õigsust ja sobivust kirjakeelde, korraldasin katse, milles palusin hinnata lauseid, kus esinesid sõnad *öö*, *öösel* ja *öösi* (nii täiendiga kui ilma).³ Valida oli kolm vastusevarianti: *õige*, *vale* ja *ei tea* (vt lisa 1). Vastajad teadsid, et tähelepanud tuleb pöörata sõnadele *öö* ja *öösel*. Tulemused esitab järgnev tabel.

Tabel 1. Hinnangud sõnade *öö*, *öösel* ja *öösi* kasutuse kohta

	Õige	Ei tea	Vale
<i>Laupäeva öösel</i>	69	0	2
<i>Poole ööni</i>	69	1	1
<i>Öösel</i>	65	3	3
<i>Sel ööl</i>	63	6	3
<i>Eelmisel ööl</i>	61	5	5
<i>Ühel ööl</i>	49	10	12
<i>Eelmisel öösel</i>	41	11	19
<i>Esimene öö</i>	40	11	20
<i>Igal öösel</i>	39	17	15
<i>Sel öösel</i>	39	12	20
<i>Igal ööl</i>	36	21	14
<i>Ühel ööl</i>	27	20	24
<i>Sellel öösel</i>	27	17	27

³ Täna küsitluse läbiviimise eest Renate Pajusalu.

	Õige	Ei tea	Vale
<i>Eelmine öö</i>	27	13	31
<i>Iga öö</i>	21	17	32
<i>Esimesel öösel</i>	19	16	36
<i>Esmaspäeva ööl</i>	14	10	47
<i>Üks öö</i>	12	20	39
<i>See öö</i>	10	12	49
<i>Laupäeva öösi</i>	9	9	53
<i>Öösi</i>	6	5	63
<i>Iga öösi</i>	5	1	65
<i>See ööse</i>	3	5	63
<i>Ööl</i>	3	3	65
<i>Hilise ööseni</i>	1	5	64

Nagu tabelist 1 näha, peeti mõningaid suhteliselt üksmeelselt õigeks või valeks, ent samas võib suure hulga vormide suhtes märgata kahevahelolekut. See puudutab eelkõige ühilduva täiendiga *öösel*-vormi, samuti nimetavas käändes ajamäärust. Ootuspäraselt peeti õigeks vorme *öösel*, *poole ööni*, *laupäeva öösel*, *eelmisel ööl*, *esimesel ööl*, *sel ööl*. Valeks hinnati vorme *öö*, *hilise ööseni*, *see ööse* – need ei vasta tõepoolest kirjakeelsele kasutusele. Pigem valeks peeti ka vorme *öösi* ja *iga öösi* – need on küll olemas kirjakeele sõnaraamatutes, ent ilmselt siiski kasutusest taandumas, noorema põlvkonna jaoks mõjuvad need ilmselt arhailisena, seetõttu ei osata neid ka kirjakeelseks pidada.

Mõnevõrra üllatav on, et valeks või kahtlaseks peeti nominatiivset ajamäärust. Eesti murretes on tegevusaja väljendamine objektikäände abil täiesti tavaline ja see võimalus on olemas ka kirjakeeles, tegelikus tarvituses on ilmselt tendents tugevamalt markeerida ja tähendusi vormi kaudu selgemini eristada – objektikäändeline ajamäärus väljendab ka ajalist kestust. Seda toetab ka esmapilgul kummaline seik, et nominatiivsetest vormidest märgiti ainsana fraasi *esimene öö* rohkem õigeks kui valeks. Seletuse võib leida lause tähendusest: ajamäärused olid mõeldud väljendama lause toimumisaega, ent lauses *Ta teatas, et peame esimene öö toas olema* on seda võimalik tõlgendada ka kestust väljendavana, nominatiiv võib olla just seetõttu vastuvõetavam. Süsteemsuse ja selguse huvides

on mõnikord rõhutatud, et kirjakeeles ei ole otstarbekas kasutada ühte vormi läbisegi mitme tähenduse väljendajana, nii on eelistatud toimumisaja väljendajana adessiivi, mööndes küll ka nominatiivi ja genitiivi kasutamise võimalust (vt nt Rannut 1960: 76).

Tähelepanuväärselt suur hulk on vastuseid *ei tea* ühilduva täiendiga vormide puhul – seda nii *öö* kui *ööse*-tüve puhul. Ilmselt on pakututest väljend *igal öösel* kirjakeeles kõige enam juurdunud – seda leidub näiteks ka eesti kirjakeele korpuses (26 korda, *igal ööl* 53 korda). Samavõrra peeti õigeks ka sõnaühendit *eelmisel öösel*. Seevastu fraasi *esimesel öösel* pidas rohkem vastanuid valeks. Seletus võib siingi peituda tähenduses – *ööse*-tüvi on selgelt adverbiaalse tähendusega, referentsiaalselt saab kasutada sõna *öö* – (loendada on võimalik *öö*-d, mitte aga *ööse*-t). Vabamas keelekasutuses on see üsna tavaline sõnaühend, võrguotsinguga oli tabamusi mitukümmend, nt (26).

(26)

Esimesel öösel ärkasin selle peale, et mul oli kõht pidevas toonuses ja peaalegi väga pikalt ja valusalt. (<http://www.perekool.ee/1vestlus.php?page=23>)

Katse tulemused viitavad sellele, et tõenäoliselt on ühilduva täiendiga *öösel* paljudele keelekasutajatele omane, kõhklusi tekitab selle lubatavus kirjakeeles. Arvestades, et vastuses *ei tea* sisaldus võimalus, et tegu on õige vormiga, peetakse ühilduva täiendiga vorme pigem õigeks kui valeks. Kirjakeele korpuses leiduvad kõik esitatud ühendid sõnaga *öösel*, erandiks on ainult *esimesel öösel*, mida testis ka neist kõige enam valeks peeti. *igal öösel* esines korpuses 26, *igal ööl* 53, *sellel öösel* 1, *sel öösel* 6, *sel ööl* 111, *eelmisel öösel* 5, *eelmisel öö* 37 korda.⁴ *öösel* on sõnaraamatutes ja grammatikates liigitatud adverbiks, mis peaks välistama ühilduva atribuudi. *öösel* ja *ööseks* on tunnistatud eranditeks, enamasti pole seda küll eksplitsiitselt väljendatud, vaid selline kasutusvõimalus tuleb välja näitelausetest vms.

⁴ <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/> (jaanuar 2006).

Kokkuvõte

Tänapäeva ühiskeeles asub *ööse* substantiivi ja adverbi vahepeal: käändeparadigma on laiem kui tavalistel vaegmuutelistel adverbidel, võimalik on ühilduv täiend, kasutatakse koguni partitiivi ning võimalik on moodustada mitmust (ehkki võimalust kasutatakse harva). Need omadused seovad seda vormi substantiiviga. Puudub aga nominatiiv ning vormi kasutus on üksnes adverbiaalne. Kirjakeeles (mõeldes selle all rangeimate normidega keelevormi) on võimalusi substantiivilaadseks kasutuseks vähem, ühilduva täiendi võimalus on adverbidel *öösel* ja *ööseks* siiski olemas. Murretes on samuti märke substantiivilaadsest kasutusest, ent vähem kui tänapäeva ühiskeeles. Eelistatud on lõputa, holistiliselt käsitletavad *ööse-* ja *öösi-*vormid, samas kui kirjakeeles (ning sellel põhinevas ühiskeeles) on valdav adessiivikujuline vorm *öösel*, mida on võimalik hõlpsasti osadeks lahutada ja tõlgendada käändevormina ning analoogia põhjal moodustada ka muid käändevorme. (Et kirjakeele normeerimist tuleb keelemuutuste uurimisel arvestada ning et see võib mõjutada ka keelemuutuste kulgu, on osutatud soome keele näitel (Laitinen 2004).) Mõjutada võib ka analoogia teiste ajasõnadega. Teatud piiranguid ei ole siiski võimalik ületada: küsitavaks jääb võimalus kasutada vormi *ööse* referentsiaalselt ja nominatiivivormina: lauses *Ööse oli ilus* tõlgendatakse seda ilmselt siiski ajamäärusena. Lõplikult substantiiviks see niisiis esialgu veel ei kujune.

Kirjandus

Alvre, Paul 1978. Erandlik adverbitüüp. – Keel ja Kirjandus 3, 146–154.

Brinton, Laurel, Elizabeth Closs Traugott 2005. Lexicalization and Language Change. Cambridge: Cambridge University Press.

EKG I = Ereht, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.

EKK = Ereht, Mati, Tiiu Ereht, Kristiina Ross 2000. Eesti keele käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Haukioja, Timo 2000. Adpositioista ja relationaalisista substantiiveista. – Näkökulmia kielitypologiaan. Toim. Anneli Pajunen. (= Suomi 186.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 88–108.

- ISK** = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja-Riitta Heinonen, Irja Alho 2004. Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laitinen, Lea 2004.** Grammaticalization and standardization. – Up and down the Cline – The Nature of Grammaticalization. Ed. by Olga Fischer, Muriel Norda, Harry Peridon. (= Typological Studies in Language 59.) Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 247–262.
- Lehmann, Christian 2002.** New reflections on grammaticalization and lexicalization. – New Reflections on Grammaticalization. Ed. by Ilse Wischer, Gabriele Diewald. (= Typological Studies in Language 49.) Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 1–18.
- Lindström, Liina, Liisi Bakhoff, Mari-Liis Kalvik, Anneliis Klaus, Rutt Läänemets, Mari Mets, Karl Pajusalu, Pire Teras, Kristel Uihoaed, Ann Veismann, Eva Velsker.** Sõnaliigituse küsimusi eesti murrete korpuse põhjal. [Ilmumas.]
- Rannut, Lehte 1960.** Ajamäärus eesti keeles (täendusfunktsioonid). – Emakeele Seltsi aastaraamat VI (1960). Tallinn, 71–112.

Lisa 1.

Kas lause on kirjakeele seisukohalt õige või vale?

	Õige	Ei tea, võib-olla õige	Vale
1. Öösel oli majas kõik vaikne.	___	___	___
2. Tean küll, et ta see öö enam ei maga.	___	___	___
3. Me käime igal ööl sõpradega kalal.	___	___	___
4. Esmaspäeva ööl oli kõva pakane.	___	___	___
5. Eelmisel öösel magasin rahutult.	___	___	___
6. Üks öö tahtsin minna surnuaeda.	___	___	___
7. Ta lubas, et saame esimesel ööl lakas magada.	___	___	___
8. Noored tahavad igal öösel peol käia.	___	___	___
9. Eelmine öö ei maganud ma silmatäitki.	___	___	___
10. Ööl paistavad taevas tähed.	___	___	___
11. Laupäeva öösel sadas vihma.	___	___	___
12. Kuulsin, et sellel öösel müristas.	___	___	___
13. Armunud laulavad iga öö serenaadi.	___	___	___
14. Näen iga öösi põnevaid unenägusid.	___	___	___
15. Sain aru, et Enn sel ööl enam koju ei tule.	___	___	___
16. Ühel ööl käisin laudas loomi vaatamas.	___	___	___
17. Öösi on külmem kui päeval.	___	___	___
18. Pidude kestis poole ööni.	___	___	___
19. Mõtlesin, et sel öösel ei tule enam keegi.	___	___	___
20. Lootsin, et saame esimesel öösel juttu ajada.	___	___	___
21. Kardan, et see ööse magan rahutult.	___	___	___
22. Eelmisel ööl ronisin aknast välja.	___	___	___
23. Lärmi kostis hilise ööseni.	___	___	___
24. Ühel öösel põgenesin kodunt.	___	___	___
25. Ta teatas, et peame esimene öö toas olema.	___	___	___
26. Laupäeva öösi tuli lumi maha.	___	___	___

Time Expressions Denoting Night in Estonian dialects, Common Estonian, and Standard Estonian

Eva Velsker

The article deals with the adverbialization of nouns and some borderline cases of word categories on the basis of specific time expressions. The article discusses *öö-* ‘night’ and *ööse-*stemmed forms in Estonian dialects; the analysed material comes from the electronic corpus of Estonian dialects. The author then studies the developments that have taken place in contemporary Estonian. The article discusses the use of *ööse-*form in Common Estonian (the term ‘Common Estonian’ stands for a variety of Estonian the norms of which are more liberal than those of Standard Estonian and which is used for everyday communication). In addition, the article discusses briefly the standard use and how suitable and standard the language users consider the *öö-* and *ööse-*forms.

The developments that have taken place in the Estonian dialects are somewhat different from this in Common Estonian and Standard Estonian. In contemporary Common Estonian *ööse* stands between the noun and the adverb: its case paradigm is wider than that of the usual defective adverbs; it can take an agreeing attribute, even the partitive is used, and it is possible to form the plural (although this possibility is rarerly used). These properties relate it to the noun. However, the nominative is absent, and the form is used adverbially only. The standard language (language variety with stricter norms) reveals fewer possibilities for noun-like use; the adverbs *öösel* and *ööseks*, though, may take an agreeing adverb. The dialects also show signs of noun-like uses but less so than in contemporary Common Estonian. The preferred forms include *ööse-* and *öösi-* without endings that could be treated holistically, whereas the adessive form *öösel* prevails in the standard language (and in the common language based on the latter), which is easy to break into parts, can be interpreted as a case form and allows the formation of other case forms by analogy. Also, analogy with time words could have some influence. However, certain constraints cannot be overcome; it is doubtful whether the form *ööse* could be used referentially and as a nominative form. The sentence *Ööse oli ilus* ‘The night was beautiful’ would still be interpreted as a time adverbial. Thus, for the time being it will not develop into a noun.

Keywords: morphosyntax, parts of speech, dialectology, lexicalization, Estonian

